

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΑΙΓΑΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

σοφία ἄδολος

ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΜΟΣ
ΓΙΑ ΤΟΝ
ΙΩΑΝΝΗ ΧΡ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

δαέντι δὲ καὶ σοφία μείζων ἄδολος τελέθει

Πινδάρου, VII Ὀλυμπιονίκος, 97-98

*η σοφία που κατέχει κανείς με τη μάθηση, μεγαλύτερη δείχνεται
ακόμα όταν κι ἄδολη θα 'ναι*

(μετάφραση I. Ν. Γρυπάρη)

Επιμέλεια έκδοσης
ΠΑΥΛΟΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ

Υπεύθυνη έκδοσης
ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΠΑΛΑΜΙΔΑ

Επιμέλεια ελληνικών κειμένων,
σελιδοποίηση, επεξεργασία εικόνων
ΚΙΚΗ ΜΠΙΡΤΑΧΑ

Εκτύπωση - Βιβλιοδεσία
ΤΥΠΟΚΥΚΛΑΔΙΚΗ Α.Ε.

ISBN: 978-618-81342-1-8

© Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού
Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αιγαιακών Σπουδών

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΑΙΓΑΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

σοφία ἄδολος

ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΜΟΣ
ΓΙΑ ΤΟΝ
ΙΩΑΝΝΗ ΧΡ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

Οργανωτική Επιτροπή

ΠΑΥΛΟΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΠΑΛΑΜΙΔΑ

ΕΙΡΗΝΗ ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΦΑΝΗ ΣΕΡΟΓΛΟΥ

ΑΡΤΕΜΙΣ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

ANNA ΚΑΡΑΒΟΚΥΡΟΥ

Επιστημονική Επιτροπή

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΒΑΣΙΛΙΚΗ

Προϊσταμένη Υπηρεσίας Συντήρησης Μνημείων Ακροπόλεως

ΚΑΛΟΠΙΣΗ ΣΟΦΙΑ

Ομότιμη Καθηγήτρια Βυζαντινής Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών

ΚΑΡΑΝΑΣΤΑΣΗ ΠΑΥΛΙΝΑ

Καθηγήτρια Κλασικής Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης

ΚΙΟΥΡΤΖΙΑΝ GEORGES

Επιγραφικός, Collège de France, Bibliothèque Byzantine

ΚΟΚΚΟΡΟΥ-ΑΛΕΥΡΑ ΓΕΩΡΓΙΑ

Ομότιμη Καθηγήτρια Κλασικής Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών

ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΑΓΓΕΛΟΣ

Επιγραφικός, ιδρυτικό μέλος της Ελληνικής Επιγραφικής Εταιρείας

ΠΑΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ ΛΥΔΙΑ

Ομότιμη Καθηγήτρια Κλασικής Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών

ΠΑΛΛΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Λέκτορας Βυζαντινής Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών

ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΗ - ΚΕΣΙΣΟΓΛΟΥ ΜΑΡΙΑ

Ομότιμη Καθηγήτρια Βυζαντινής Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών

ΠΑΠΠΑ ΒΑΣΙΛΙΚΗ

Επίκουρη Καθηγήτρια Κλασικής Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

ΠΟΥΛΟΥ-ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΝΑΤΑΛΙΑ

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Βυζαντινής Αρχαιολογίας Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

REDFORD SCOTT

Διευθυντής Ινστιτούτου Ανατολίας, Κωνσταντινούπολη

ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ ΧΡ. ΝΙΚΟΛΑΟΣ

Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης

Διευθυντής του Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ ΠΑΥΛΟΣ

Προϊστάμενος Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Αιγαϊακών Σπουδών

Ο Ιωάννης Παπαχριστοδούλου στο παρροδιακό ιερό του Αταβυρίου Διός στη Ρόδο (1998).

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΠΑΥΛΟΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ	
Πρόλογος	13
ΜΕΛΙΝΑ ΦΙΛΗΜΟΝΟΣ-ΤΣΟΠΟΤΟΥ	
Εργογραφία Ιωάννη Χρ. Παπαχριστοδούλου	15
ΜΕΛΙΝΑ ΦΙΛΗΜΟΝΟΣ-ΤΣΟΠΟΤΟΥ	
Για τον Γιάννη Παπαχριστοδούλου, «ἀρετᾶς ἔνεκα καὶ εὐνοίας»	21
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΔΡΕΛΙΩΣΗ-ΗΡΑΚΛΕΙΔΟΥ	
Για τον Γιάννη Παπαχριστοδούλου	31
ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΥΜΒΟΛΕΣ	
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΔΡΕΛΙΩΣΗ-ΗΡΑΚΛΕΙΔΟΥ	
Μαρτυρίες από τη φιλολογική παράδοση και τα αρχαιολογικά ευρήματα για την παιδεία και την πνευματική καλλιέργεια στην αρχαία Ρόδο	37
ΧΑΡΟΥΛΑ ΦΑΝΤΑΟΥΤΣΑΚΗ	
Νεότερα ονομαστικά και προσωπογραφικά στοιχεία για τους ξένους στη Ρόδο	65
ΕΛΕΝΗ ΤΣΑΚΑΝΙΚΑ	
Ανέκδοτες –και μη– υπογραφές γλυπτών σε βάσεις από την ακρόπολη της Λίνδου	93
ΜΕΛΙΝΑ ΦΙΛΗΜΟΝΟΣ-ΤΣΟΠΟΤΟΥ	
Δύο όροι από το τείχος της Νισύρου	117
ΤΣΑΜΠΙΚΑ ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑ	
Η Εκάτη σε επιγραφές από τα Δωδεκάνησα	127
ΑΓΓΕΛΟΣ Π. ΜΑΤΘΑΙΟΥ	
Επιτύμβιον επίγραμμα της Κω	145
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΑΣΤΡΟΧΡΗΣΤΟΣ	
Επιτύμβιες επιγραφές από τη Συλλογή της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας στη Ρόδο (4ος-7ος αι. μ.Χ.)	153
ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ	
Αποτυπώσεις της εξουσίας. Εικονογραφία και προσωπογραφία επάρχων σε ενσφράγιστους πρωτοβυζαντινούς αμφορείς	171
ΧΑΡΙΣΤΟΥΛΑ ΓΙΑΚΟΥΜΑΚΗ	
Ενεπίγραφο μεσοβυζαντινό επιστύλιο από τη Μονή του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στο Καμυρί Ρόδου	195

ANNA-MARIA ΚΑΣΔΑΓΛΗ	
Μικρή συμβολή στην επιγραφική και τη γλυπτική της μεσαιωνικής Ρόδου	215
JOHN ROBERT BARNES	
Some Cases of Mistaken Identity in the Ottoman Epigraphy of Murad Reis on Rhodes	233
ΜΕΛΠΩ Ι. ΠΩΛΟΓΙΩΡΓΗ	
Η επιτύμβια στήλη του Σωκρατίδου Σωστράτου Προσπαλτίου (ΜΠ 3807+ΕΜ 9153)	259
ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ	
ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΑΧΑΙΡΑ	
Ηρωικές λατρείες στην πόλη της Ρόδου	271
ΣΤΕΛΛΑ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ	
Ανάγλυφοι σκύφοι από τη Ρόδο. Πρώτες παρατηρήσεις	289
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΜΑΝΟΥΣΟΥ-ΝΤΕΛΛΑ	
Η Ακαντιά της Ρόδου από την αρχαιότητα έως την Ιπποτοκρατία	301
ANNA Γ. ΝΙΚΑ	
Χάλκινες πόρπες από τη Ρόδο. Εξαρτήματα ένδυσης φοιδεράτων ή βυζαντινών;	333
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΑΡΑΝΤΙΔΗΣ	
Πήλινο επιτραπέζιο παιχνίδι από την πόλη της Ρόδου	359
ΕΛΕΝΗ Κ. ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ	
Η εκκλησία-πύργος του Αγίου Νικολάου στο ομώνυμο νησάκι του χωριού Αρχάγγελος στη Ρόδο	369
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑ ΚΕΦΑΛΑ	
Το <i>Ιδιοθέσιον</i> του Αβραάμ και μία σπάνια παράσταση του Θανάτου του πατριάρχη στη Ρόδο του 17ου αιώνα	391
ΓΙΩΡΓΟΣ ΝΤΕΛΛΑΣ	
Το ιπποτικό μέγαρο της βενετσιάνικης οικογένειας Zaccaria στη Ρόδο	415
ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΨΑΡΡΗ	
Ιστορική τεκμηρίωση των επαγγελματικών χρήσεων των ακινήτων στη μεσαιωνική πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της Ιταλοκρατίας	439
ΜΑΡΙΑ-ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΓΕΩΡΓΑΛΛΗ	
Η διαφύλαξη και η ανάδειξη του δομημένου και φυσικού περιβάλλοντος της Λίνδου Ρόδου από το 1960 έως σήμερα	461
ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΜΠΑΪΡΑΜΗ, ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΑΤΣΙΩΤΗ	
Ανδρικό εικονιστικό κεφάλι από την Κω. Προβλήματα χρονολόγησης	485

ΕΙΡΗΝΗ Α. ΠΟΥΠΑΚΗ Αρχαιολογικά στοιχεία για την ελαιουργία και την οινοποίηση στην Κω κατά την αρχαιότητα	505
ΚLAUS HALLOF Rudolf Herzog auf Kos (1898)	533
ΜΥΡΤΑΛΗ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ Βημόθυρο του 15ου αιώνα στην Πάτμο. Εικονογραφικές επισημάνσεις	543
ΜΑΡΙΑ Ζ. ΣΙΠΑΛΑ Ιχνηλατώντας την κοινωνία και την οικονομία της Χάλκης Δωδεκανήσου κατά την περίοδο της Ιπποτοκρατίας, με τη βοήθεια αρχαιολογικών και γραπτών μαρτυριών	561
ΠΑΥΛΟΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ Γυάλινος σκύφος πολυτελείας των ελληνιστικών χρόνων από το ακριτικό Αγαθονήσι	573
ΧΡΗΣΤΟΣ ΓΙΑΝΝΑΣ Επιθετικός οπλισμός ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων από το Καστράκι Αγαθονησίου	581
ΑΘΗΝΑ ΛΙΟΛΙΟΥ Σιδηροί οβελοί στον ελλαδικό χώρο της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου. «Εγχρήματο» μέσο της προκερματικής οικονομίας;	595
ΜΑΝΟΛΗΣ Ι. ΣΤΕΦΑΝΑΚΗΣ Όταν τα ζώα ανέτρεφαν θεούς και θνητούς στην αρχαία Κρήτη: Μύθος και νομισματική εικονογραφία	605
ΕΓΧΡΩΜΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ	625

Είναι ιδιαίτερη τιμή και χαρά για το Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αιγαιακών Σπουδών να παρουσιάζει τον τιμητικό τόμο *σοφία ἄδολος* για τον Δρ. Ιωάννη Χ. Παπαχριστοδούλου, Επίτιμο Έφορο Αρχαιοτήτων, που αφιέρωσε το μεγαλύτερο μέρος της επιστημονικής του δραστηριότητας, αλλά και της επαγγελματικής του σταδιοδρομίας στα «αγαπημένα» Δωδεκάνησα.

Τον Ιωάννη Παπαχριστοδούλου γνώρισα ως απόφοιτος Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, όταν συμμετείχα το 1989 στη συστηματική ανασκαφική έρευνα που διεξαγόταν στο ιερό του Ερεθιμίου Απόλλωνος στον Θεολόγο Ρόδου σε μορφή συνεργασίας της αρμόδιας ΚΒ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων και του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, υπό τη συνδιεύθυνση της καθηγήτριάς μου Λίλας Μαραγκού και του Εφόρου Αρχαιοτήτων Ιωάννη Παπαχριστοδούλου.

Τότε, αλλά και αργότερα, ως αρχαιολόγου της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας Δωδεκανήσου, μου δόθηκε η δυνατότητα να συνεργαστώ στενά μαζί του και να αποτιμήσω την ηθική ακεραιότητά του, την επιστημονική πολυπραγματοσύνη του, αλλά και το πνεύμα της συλλογικότητας, της ευγενούς άμιλλας και της δημοκρατικής και συναδελφικής αλληλεγγύης που τον διέκριναν στην άσκηση της χρηστής διοίκησης της Εφορείας, την οποία υπερασπίστηκε με συνέπεια έως και τη συνταξιοδότησή του.

Για την αρχαιολογική οικογένεια της Δωδεκανήσου ο Ιωάννης Παπαχριστοδούλου παραμένει ο σεβαστός Προϊστάμενος, ο αγαπητός φίλος, ο πνευματικός πατέρας και συνοδοιπόρος των αγωνιών και των προσδοκιών των αρχαιολόγων της ακριτικής Δωδεκανήσου, που ευελπιστούν, στη δίνη των δύσκολων συγκυριών που βιώνουμε, ένα καλύτερο μέλλον για την Αρχαιολογική Υπηρεσία, όπως ακριβώς την ονειρεύτηκαν και πιθανώς τη βίωσαν οι παλαιότεροι αρχαιολόγοι της γενιάς του.

Από τη θέση του Προϊσταμένου του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Αιγαιακών Σπουδών θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά όλους τους συγγραφείς του παρόντος τόμου, διότι χωρίς την πολύτιμη πνευματική συμβολή και συνεργασία τους δεν θα μπορούσε να είχε πραγματοποιηθεί η παρούσα έκδοση. Ιδιαίτερες ευχαριστίες εκφράζω στην Επιστημονική Επιτροπή του τόμου που χάριν φιλίας δέχθηκαν με περισσή αγάπη και φροντίδα να επιτύχουν το βέλτιστο ποιοτικό αποτέλεσμα των υποβληθέντων επιστημονικών κειμένων των συγγραφέων.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στις συνεργάτιδές μου στο Ινστιτούτο κα Χαρίκλεια Παλαμιδά, αρχαιολόγο, που είχε την ευθύνη του τιμητικού τόμου και με εξαιρετική συνέπεια υλοποίησε τον συντονισμό της έκδοσής του, καθώς και τις αρχαιολόγους Ειρήνη Νικολακοπούλου και Φανή Σέρογλου. Στις Άρτεμις Χριστοδούλου και Άννα Καραβοκυρού, υπεύθυνες του Λογιστηρίου του Ινστιτούτου οφείλονται πολλά, κυρίως όμως για τις άχαρες και χρονοβόρες λογιστικές και διοικητικές διαδικασίες, τις οποίες ολοκλήρωσαν επιτυχώς και εγκαίρως.

Η Δρ Μελίνα Φιλήμονος-Τσοποτού, Επίτιμη Προϊσταμένη της ΚΒ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων συνέδραμε καθοριστικά στη συλλογή της εργογραφίας και του φωτογραφικού υλικού από το αρχείο της Εφορείας. Την ευχαριστούμε θερμά για τη συμβολή της, καθώς και την Ελευθερία Καντή, υπεύθυνη του Φωτογραφικού Αρχείου της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας Δωδεκανήσου για τη συλλογή και επεξεργασία των ανάλογων εικόνων.

Την ακούραστη συνεργάτιδα και φίλη του Ινστιτούτου Κική Μπίρταχα, υπεύθυνη της παρούσας δημοσίευσης την ευχαριστούμε θερμά για την υπομονή της, αλλά και για το άρτιο, όπως πάντα, καλλιτεχνικό αποτέλεσμα της εκδοτικής επιμέλειας.

Ρόδος, Οκτώβριος 2014

ΠΑΥΛΟΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ
Προϊστάμενος Αρχαιολογικού
Ινστιτούτου Αιγαϊακών Σπουδών